

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
SZINNYEI JÓZSEF
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET I. SZÁM.

AZ ARISTOTELESI U. N.
PARVA NATURALIA
SZERKEZETE ÉS KELETKEZÉSE

IRTA

FÖRSTER AURÉL
L. TAG

FELOLVASTA 1931. OKTÓBER 5-ÉN

BUDAPEST 1932

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

AZ ARISTOTELESI U. N.
PARVA NATURALIA
SZERKEZETE ÉS KELETKEZÉSE

IRTA

FÖRSTER AURÉL
L. TAG

FELOLVASTA 1931. OKTÓBER 5-ÉN

BUDAPEST 1932

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

300905

AZ ARISTOTELESI U. N. PARVA NATURALIA SZERKEZETE ÉS KELETKEZÉSE.

Az aristotelesi psychológiához, a *περὶ ψυχῆς* három könyvéhez, kisebb lélektani és fiziológiai munkák sorozata kapcsolódik, melyeket a későbbi középkorban forgalomba került *Parva Naturalia* címmel szoktunk egységbe foglalni és idézni. E sorozat első tagja a *περὶ αἰσθήσεως*,¹ *De sensu*, az érzéki észrebevésről szól s ennek a *De anima* II. könyvében részletesen tárgyalt témának egyes még nem eléggé tisztázott mozzanataival foglalkozik. Psychológiai tárgyú a sorozat következő tagja is, a *περὶ μνήμης*,² *De memoria*, amely egy a *De animából* hiányzó fejezetet pótol az emlékező tehetségről és a visszaemlékezésről szóló fejtegetéseivel. Majd a *De sensu* bevezető soraiban bejelentett négy páros csoportnak (alvás és ébrenlét, ifjúság és öregség, belélekezés és kilélekezés, élet és halál) nagyjában megfelelő anyag következik: a *περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως*, *De somno et vigilia*, mely az alvás állapotával foglalkozik s két függelékében (a *περὶ ἐνυπνίων*, *De insomniis*-ban és a *περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς*, *De divinatione per somnum*-ban az álmképekről s az álmok alapján való jóslás lehetőségéről szól; a *περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος*,³ *De longitudine et brevitate vitae*, a hosszú-

¹ Aristoteles mindig így idézi (csak *De anim. gener.* V 1. 779^b 22 *περὶ τὰς αἰσθήσεις*.) *De mem.* 1. 449^b 1 *περὶ αἰσθητηρίων καὶ αἰσθητῶν* szavakkal reflektál a *De sensu*-ra. Kéziratainkban *περὶ αἰσθήσεως* (v. l. *αἰσθήσεων*) καὶ αἰσθητῶν a cím.

² Így *De motu anim.* II. 704^b 1. Kéziratainkban *περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως* vagy π. μν. κ. τοῦ μνημονεύειν. V. ö. *De mem.* 1. 449^b 3. *De somno.* 1. 453^b 8.

³ A címet többnyire e teljes alakjában idézi Aristoteles. A rövidebb *περὶ ὕπνου* áll *De part. an.* II 7. 753^a 20.

életűség és rövidéletűség feltételeiről; s végül három szorosán összetartozó értekezés: a *περὶ νεότητος καὶ γήραος*, *De iuventute et senectute*, az ifjúságról és öregségről, amelynek azonban címén kívül csak némi nyomai maradtak fenn, a *περὶ ζωῆς καὶ θανάτου*, *De vita et morte*, az életről és halálról és a *περὶ ἀναπνοῆς*, *De respiratione*, a lélekzésről.

Önkéntelenül felvetődik a kérdés, tervszerű egységet alkotnak-e ezek az értekezések? Az ókorból közös címük nem maradt reánk; a latin *Parva Naturalia* cím, mint már említettük, a középkorból, a skolasztika későbbi periodusából való. De már az ókorban vita tárgya volt e művek jellege és hovatartozása.⁴ Aphrodisiaszi Alexandros úgylátszik ugyanabban az alakban és összetételben ismerte e sorozatot, mint a mi vulgatánk,⁵ de már az u. n. Ptolemaios-féle jegyzékben a *De sensu*, *De memoria*, *De somno* után a *De motu animalium* és az *ἀνατομῶν* következtek, majd a *historia animalium*, a *De partibus*, *De generatione*, *De incessu animalium*, vagyis az egész zoologia s csak ez után a mi *Parva Naturaliánk* többi részei, a *De longitudine et brevitate vitae* és a *De vita et morte*.⁶ Hasonló sorrendet tapasztalunk kéziratunk egy részében is, amelyekben a *De somno* (ill. a *De div. p. somnum*) után a *De motu animalium* következik, a P. N. második része pedig vagy egyéb zoologiai munkák után áll, vagy egészen hiányzik.⁷ Valószínű tehát, hogy már

⁴ Alex. in Ar. de sensu 5, 1 — ὅτι δὲ περὶ ὧν προσέθετο ὡς ἐπομένω τῆ περὶ ψυχῆς θεωρίᾳ εἰπεῖν λέγει, τοῦτο δὲ ἐστὶ τὰ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ζῴων τίνας εἰσὶ καὶ διὰ τί γίνονται θεωρηῆσαι, ἀλλ' οὐ προσέμενος περὶ ζῴων λέγειν πρῶτον περὶ ἄλλων τινῶν τὸν λόγον ποιεῖται, ὡς τινες φήθησαν, νῦν μὲν περὶ αἰσθητηρίων τε καὶ αἰσθητῶν λέγων, μετὰ ταῦτα περὶ ζωῆς τε καὶ θανάτου καὶ ὕπνου καὶ ἐργηγόσεως καὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς, εἰθ' ὕστερον περὶ ζῴων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα τῆς προτεθείσης ἔχεται πραγματείας (ἐστὶ γὰρ τῶν ζῴων τὰ μὲν τοῖς ζῴοις πᾶσι, τὰ δὲ καὶ τοῖς ζῴων ἔχουσιν ἐπάροχοντα), αὐτὸς ἐδήλωσε δι' ὧν ἐπιφέρει κτλ.

⁵ L. a 4. jegyzetet.

⁶ Arist. opera ed. Acad. F. Boruss. V 1471, n. 39—47.

⁷ Az előbbi esetre példa a Vatic. 253 (L), Ambr. H. 50 sup (X), Laur. 81, 1 (S), Paris. 1861, 1921, 2035, Vindob. phil. 64, 134, 157 —

az ókorban kétféle elrendezésben szerepeltek ezek az értekezések: az egyik a kiadásainkban hagyományossá vált sorrend, amelyet úgylátszik Alexandros is szem előtt tart, s amely a P. N.-t zárt sorozatban adja, a másik a Ptolemaiosnál s kéziratunk egy részében található, amely a *De divinatione per somnum* után a *De animalium motu*-t és más zoologiai munkákat iktat be. A hagyomány ilyen állapota mellett nem állíthatjuk, hogy a P. N. akár csak külső alakjában is zárt egységként maradt volna reánk az ókorból.

A középkori kommentátorok legnagyobbika, aquinói Szt. Tamás sem ismeri még a P. N. címet. Ő Aristoteles lélek- és élettani munkáit három csoportra osztja, melyek közül az elsőbe a *De anima* 3 könyve tartozik, a másodikba az érzékelésre és mozgásra vonatkozó iratok, tehát a *De sensu*, *De memoria* és *De somno* egyfelől, a *De animalium motu* és *incessu* másfelől, végül a harmadikba a *De longitudine et brevitate vitae*, *De vita et morte* tartoznak, mint az egész élőlény állapotaival foglalkozók. A P. N. állománya tehát nála kibővül az állatok mozgását tárgyaló két munkával.⁸

Az újabb kutatók és szövegkiadók azonban kivétel nélkül abban az összeállításban és sorrendben fogadják el a P. N. sorozatát, amelyben értekezésünk elején ismertettük. Azt sem igen vonták kétségbe, hogy az egyes értekezések szervesen kapcsolódnak egymáshoz és tervszerű egységet alkotnak; legfőljebb megállapították, hogy a kidolgozás helyenkint fogyatékos és egyik-másik értekezés csonkán vagy befejezetlenül maradt ránk. A kutatás súlypontja inkább a természettudományi munkák rendszerének és sorrendjének megállapítására esett, s célkitűzése a P. N.-nak mint adott egységnek e rendszerben való elhelyezésére irányult.⁹

az utóbbira a Paris. 1853 (E), Vatic. 260 (U), 261 (Y), Vat.-Palat. 97, Paris. 1859.

⁸ Comm. in *De sensu*, lect. I.

⁹ C. Prantl: *De Arist. librorum ad historiam animalium pertinentium ordine atque dispositione*. Monachii 1843. — L. Spengel: *Ueber die Reihenfolge der naturwissenschaftlichen Schriften des Aris-*

Magának a P. N. komplexusának szerkezetére vonatkozólag mindmáig legértékesebbek azok a fejtegetések, melyek a jeles Aristoteles-kutatónak, *Chr. A. Brandis*nak, filozófiatörténetében olvashatók.¹⁰ Úgy látszik ő vette észre először, hogy a két első értekezés, a *De sensu* és a *De memoria lélektani*, a többi fiziológiai tartalmú, bár a *De somno* helyzetét illetőleg ezt az álláspontját nem viszi eléggé következetesen keresztül. Szerinte Aristoteles közvetlenül a *De anima* befejezése után foghatott hozzá a P. N. kidolgozásához és miután az első (lélektani) résszel, a *De somno*t is beleértve, elkészült, a munkát félbe szakította s nagyobb zoológiai műveit írta meg, s csak mikor ezeket is tető alá hozta, fejezte be a P. N. sorozatát a második rész kidolgozásával. Főérvei, hogy a második részben Aristoteles a zoológiai főmunkákat mint már készen levőket citálja s úgy említi az ide tartozó *De iuventute et senectute*, *vita et morte* műveket, mint a zoológia befejező fejezeteit.

Látni való, hogy Brandis, bár nem adja fel a sorozat egységének gondolatát, kritikájával erős rést ütött feltételezett egységén. Nem tekinthetem tehát haladásnak, ha *Freudenthal*¹¹ Brandisszal polemizálva ismét a P. N. szerves egységének védelmére, sőt még hiányzó címét is felfedezni véli a *De anima* egy helyében (III. 10. 433^b 20 ἐν τοῖς κοινοῖς σώματος καὶ ψυχῆς ἔργοις θεωρητέον περὶ αὐτοῦ). De itt aligha van könyvcímmel dolgunk, hanem az egész fordulat csak általánosságban jelöli meg a tárgykört, amelybe a szóban levő fejtegetés tartozik. Sokkal súlyosabb érve

toteles (Abh. philos. philol. Cl. d. Bayer. Akad. d. Wiss. V 2. p. 141—167) München 1849. — V. Rose: *De Arist. librorum ordine et auctoritate commentatio*. Berolini 1854. — H. Thiel: *De zoologicorum Aristotelis librorum ordine ac distributione imprimis de librorum περὶ ζώων μορίων primo*. Ex progr. gymn. Elisabethani a. 1855 edito. Vratislaviae.

¹⁰ Chr. A. Brandis: *Handbuch d. Geschichte der Philosophie* II. 2, 2. 1189 s. k. II.

¹¹ J. Freudenthal: *Zur Kritik und Exegese von Aristoteles. περὶ τῶν κοινῶν σώματος καὶ ψυχῆς ἔργων* (parva naturalia). *Rh. Mus.* N. F. XXIV. (1869) 81—93. 392—419. 640.

Freudenthalnak az egység mellett az egész sorozat közös bevezetésére való utalás, amellyel később részletesen kell foglalkoznunk.

E rég elhangzott, de korántsem elavult fejtegetések mellett álljon most a korunk legelismertebb Aristoteles-kutatójának, *W. W. Jaeger*-nek gondolatmenete, aki két fiatalkori munkájában hosszabb tárgyalást szentel a P. N.-nak.¹² Szerinte Aristoteles különbséget tesz tiszta psychologia és psychophysologia között; az előbbinek a *De anima*, az utóbbinak a *Parva Naturalia* a képviselője. Csak mivel a modern „fiziológia“ fogalmára hiányzott a megfelelő görög terminus, maradtak az idetartozó értekezések egységes cím nélküli, laza sorozatnak. „Während in der Psychologie der καθόλου λόγος τῆς ψυχῆς seine Stelle findet, muss an diese Wissenschaft von den reinen Funktionen der Seele, wie sie an sich ist, eine andere sich angliedern, welche die Phaenomene der Psyche durchdenkt als Affektionen der mit ihrem Körper naturgesetzlich verbundenen und von ihm nicht trennbaren Seele (λόγοι ἐνάτοι de an. a 1, 403^a 24). Deshalb hat die Lehre von der Seele auch eine naturwissenschaftliche Seite; insofern sie bestimmte Funktionen mit dem Körper gemeinsam ausübt. καὶ διὰ ταῦτα ἤδη φυσικοῦ τὸ θεωρεῖσθαι περὶ ψυχῆς ἢ πάσης ἢ τῆς τοιαύτης (ibid. 403^a 27). So muss Aristoteles zwischen reiner Psychologie und Psychophysologie unterscheiden.“¹³

Psychologia és psychophysologia ilyenén szembe állítása azonban nézetem szerint nem egyeztethető össze Aristotelesnek a lelki életről vallott felfogásával; az idézett hely pedig kétségtelenül egészen mást mond, mint amit Jaeger akar belőle kiolvasni. Aristoteles itt különbséget tesz a νοῦς-nak, a testi szervhez nem kötött tiszta észnek, tevékenysége s a fiziológiai folyamatokhoz kötött egyéb *lelki*, vagy ami nála ezzel egyértelmű, *élet*-tevékenységek közt, az utóbbiak a természettudós, az előbbi a metafizikus érdek-

¹² W. W. Jaeger: *Entstehungsgeschichte d. Aristotelischen Metaphysik*. 153. sk. I. és *Das Pneuma im Lykeion*. *Hermes* 1913. 29—74. I.

¹³ *Hermes* I. h. 63. I.

körébe tartoznak. Tehát szerinte minden psychologia a νοῦς-elmélet kivételével szükségkép psychophysiológia, melynek tárgyai λόγοι ἐνδοί, anyaghoz kötött formák, fogalmak; összeségek, melyeknek formális eleméről külön csak üres dialektikával, διαλεκτικῶς καὶ κενῶς, lehet tárgyalni.¹⁴ A lélek az élő, szerves test formája, alkotó elve.¹⁵ Ezért föl sem szabad vetni a kérdést, hogy egy-e a test és a lélek, miként azt sem, hogy egy-e a pecsétben a viasz és a formája.¹⁶ Az ellentét, mely az újjabbkori filozófiában tudati és fizikai jelenségek között főnnáll, s amelynek alapján különbséget teszünk a belső megfigyelésen alapuló „tisztá” lélektan és a természettudományi módszerekkel dolgozó fiziológia ill. psychophysika között, Aristotelesnél ismeretlen. Nála „lélek” életet, nem tudatot jelent.¹⁷

Ha tehát Aristoteles, elvi álláspontjának megfelelően, nem is vizsgálhatja u. azt a psychikai folyamatot, pl. az érzékelést, egyszer mint tudati, másszor mint fiziológiai jelenséget, mégis másfelől különböző tárgyalásmódok képzelhetők, a szerint, hogy a tünemények tisztán somatikus elemeit kisebb vagy nagyobb fokú részletességgel tárgyalja-e. Talán ilyen értelemben lehet a P. N. tárgyalómodorát inkább fiziológiainak, a De animáét inkább psychológiainak nevezni? Első pillantásra hajlandók lehetünk erre igennel válaszolni. A De sensu 2. fejezete pl. az érzékszervek szerkezetével foglalkozik, olyan témával, melyet a περί ψυχῆς-ben csak röviden érint.¹⁷ De már a 3. 4. és 5. fejezetekben az érzé-

¹⁴ Arist. de an. 403^a 29 szerint a dialektikus a haragot tisztán formális módon (ὄρεξις ἀντιλυπῆσεως ἢ τι τοιοῦτον) definiálja, s 403^a 2 szerint διαλεκτικῶς és κενῶς rokon fogalmak.

¹⁵ U. o. 412^b 5 εἴη ἂν ἐντελέχεια ἢ πρώτη σῶματος φυσικοῦ ὄργανικοῦ.

¹⁶ T. o. 6 διὸ καὶ οὐ δεῖ ζητεῖν εἴ ἐν ἡ ψυχῇ καὶ τὸ σῶμα, ὅσπερ οὐδὲ τὸν κηρὸν καὶ τὸ σχῆμα, οὐδ' ὅλως τὴν ἐκάστου ὄλην καὶ τὸ οὐ ἢ ὄλη.

¹⁷ De sensu 2. 437^a 18 περί μὲν οὖν δυνάμεως ἦν ἔχει τῶν αἰσθήσεων ἐκάστη εἴρηται τοῦ δὲ σῶματος ἐν οἷς ἐγγίγνεσθαι πέφυκεν αἰσθητηρίοις, νῦν μὲν ζητοῦσι κτλ. Először a látás szervére vonatkozó hipotézisek ellen polemizál, de úgy,

kelhetőkről (érezéstárgyakról, „ingerekről”) szól, tehát az érzékelést előidéző folyamatokról, vagyis az ingerek fizikáját adja. A 6. és 7. fejezetekben még épenséggel teljesen elvont lélektani kérdéseket tárgyal, ἀπορία-k formájában; amilyen pl. az érzékelhető tulajdonságok végtelen oszthatóságának kérdése, vagy, hogy mikép lehet egy időpontban egyszerre több érzékelésünk stb. Már e néhány megjegyzésből is látható, hogy a De sensu és a De anima megfelelő fejezeteit nem tekinthetjük úgy, mint egy közös tárgynak, az érzéklés elméletének, két különböző, lélektani és fiziológiai szempontból történt feldolgozásait, sőt a De sensuban egy-egy vezető szempontot nem is mutathatunk ki s a mű inkább a De animának függeléke lehetne, mely az ott nem tárgyal, vagy csak röviden érintett kérdéseket pótlólag dolgozza fel. Ugyancsak a De anima kiegészítésének tekinthető a De memoria is, mely az előbbinek egy hiányzó fejezetét pótolja. A „fiziológiai” szempont e műből különben teljesen hiányzik. — A P. N. többi része viszont határozottan „fiziológiai” jellegű.

Itt azonban egy látszólagos ellentmondást kell tisztáznunk. Hogyan különböztessünk Aristotelesnél lélektan és élettan között és hogyan határoljuk el a psychologia körét az általános élettan körén belül, ha minden életnek a lélek a forrása, s ha a tudat nem kritériuma a lelki jelenségnek? A kérdés kényesnek látszik; szerencsére Aristoteles maga adja meg rá a feleletet, mikor a De sensu kezdő soraiban így vonja meg a psychologia határvonalait: ἐπεὶ δὲ περί

hogy olykor a maga álláspontját is részletesen kifejti, pl. 438^a 12—25, majd 438^b 2-től a látás szervéről, ^b20-tól a többi érzékszervről adja elő vázlatosan a saját felfogását. — A De anima nem szól a látás szervéről, de a halláséről s az élő hangot (φωνή) létrehozó szervről igen (420^a 2—19 420^b 5—421^a 6; a tárgyalás jellege különösen az utóbbi helyen erősen „fiziológiai”). A szaglás szervének bizonyos sajátosságairól szól de an. 421^b 9—422^a 7. Az izléséről 422^b 1—10 mond egyet-mást. Hogy a tapintásnak mi a szerve, arról a II. könyv 11. fejezete részletesen tárgyal. A III. könyv 13. fejezetében pedig általában az érzékszervek anyagáról és összetételéről értekezik (435^a 11—435^b 3). Látni való, hogy „fiziológia” a περί ψυχῆς-ben is elég akad.

ψυχῆς καθ' αὐτὴν διώριστα πρότερον καὶ περὶ τῶν δυνάμεων ἐξάστῃς κατὰ μῶριον αὐτῆς „miután pedig a léleknek önmagában meghatározását már előbb adtuk s minden egyes tehetségéről külön-külön szoltunk . . .“ A περὶ ψυχῆς καθ' αὐτὴν „a lélekről önmagában“ szavak nem a léleknek a testtől való különválasztására, a testtől elvonatkoztatott külön tárgyalására vonatkoznak, amjnt azt sokan, pl. Jaeger is értik, hanem logikai értelemben, a lélek lényegének, fogalmi meghatározásának értelmében veendő. Az idézett mondat egyébként teljesen megfelel Aristoteles lélektani főműve tartalmának, melyben az I. könyv történelmi és kritikai fejtegetései után a II. könyvben először a lélek fogalmának meghatározását adja, majd pedig a lélek alaptevékenységeinek megfelelően egyenként szól a lélek tehetségeiről (περὶ τῶν δυνάμεων ἐξάστῃς κατὰ μῶριον αὐτῆς), és pedig a II. k. 3. fejezetében általános áttekintésüket adja (θερητικόν, αἰσθητικόν, ὄρεκτικόν, κινήτικόν κατὰ τόπον, διανοητικόν), a 4. fejezetben a θερητικὴ δύναμις-ről, a vegetatív élet principiumáról értekezik, az 5—12. fejezetekben s a III. k. 1—2. fejezeteiben az érzéki észrevevésről, a 3.-ban a φανταστικόν-ról, a képzetalkotó tehetségről szól, a 4—8. fejezetek a νοῦς-nak, a gondolkodó tehetségnek vannak szentelve, a 9—11. fejezetekben a mozgató tehetségről van szó. Minden egyéb életjelenség, amely a lélek alaptevékenységeinek működése körén kívül esik, már nem tárgya a psychologianak.

E szerint a lélektan körébe tartoznak a P. N.-t alkotó dolgozatok közül a De sensu és a De memoria. Az előbbi, mert az érzékelés nyilvánvalóan a lélek egyik alaptevékenységének tevékenysége, s mert nemcsak a tehetség és tevékenység, hanem a lelki folyamatokat előidéző külső tárgyak (ἀντιαιεμένα), az érzéktárgyak, érzékelhetők (αἰσθητά) is egyaránt tárgyai a psychologianak. A De memoria pedig azért tartozik a psychologia körébe, mert az emlékező tehetség működése csak különös esete a φανταστικόν, a képzetalkotó tehetség, és az első (közös) érzékelő együttműködésének.

Egészen más jellegűek azok az életfunkciók, melyekkel a P. N. többi részei foglalkoznak. Így pl. a De somno az

alvás tüneteményeit vizsgálja, amelyet nem lehet semmiféle lelki tehetség funkciójának tekinteni, se aktív tevékenység, se passzív befogadás formájában. Az alvás valami bénulás féle, valami tehetetlenség állapota, visszahatás a sensoriumnak az ébrenlét állapotában kifejtett tevékenységére. A hosszúéletűség és rövidéletűség problémája nyilvánvalóan nem psychologiai probléma, az életről és halálról szóló értekezés pedig mindjárt az első mondatokban expressis verbis kizárja a szorosabb értelemben vett psychologiai szempontokat.

A tartalomnak e kétfelé húzó természete ellenére kétségtelen, hogy mai alakjában a P. N. egységként jelenik meg előttünk. Kifejezésre jut ez a sorozat valamennyi tagjára vonatkozó, közös bevezetésben, amely nézetem szerint legfőbb oka annak, hogy ezeket az értekezéseket összefüggő egységnek tartották és tartják s az idők folyamán közös címmel is megajándékozták. Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük ezt a közös prooemiumot és mondatról mondatra gondosan analizáljuk, akkor meglepetéssel állapíthatjuk meg, hogy az maga sem egységes fogalmazás, hanem mai formáját átdolgozásnak köszöni. Vegyük sorba az egyes mondatokat (De sensu I. 436^a 1—18.)

(1) ἐπεὶ δὲ περὶ ψυχῆς καθ' αὐτὴν διώριστα πρότερον καὶ περὶ τῶν δυνάμεων ἐξάστῃς κατὰ μῶριον αὐτῆς, ἐχόμενον ἔστι ποιήσασθαι τὴν ἐπίσεσιν περὶ τῶν ζῴων καὶ τῶν ζῴων ἔχόντων ἅπαντων, τίνες εἶσιν ἴδια καὶ τίνες κοινὰ πράξεις αὐτῶν.

„Minekutána a lélekről önmagában s minden egyes tehetségéről külön-külön már előbb tárgyaltunk, folytatólag az állatokról és valamennyi élőlényről kell vizsgáldnunk, hogy mik a különös s mik a közös élettevékenységeik.“ A mondat első feléről már előbb szoltunk. Láttuk, hogy a psychologia körét határozza meg. A következő szavak pedig az állatok és általában az élő lények élettevékenységeinek (πράξεις) kutatását mint a lélektanra közvetlenül következő vizsgáldást helyezik kilátásba.

(2) τὰ μὲν οὖν εἰρημένα περὶ ψυχῆς ὑποκείμενα, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν λέγομεν καὶ πρῶτον περὶ τῶν πρώτων.

„A lélekről mondottak legyenek tehát az alap, a továbbiakról pedig most szóljunk, még pedig először az első, legegyszerűbb jelenségekről.“

Aristoteles szerint a De anima fejtegetései, mint kész alap, adva vannak; a most tárgyalásra kerülő „továbbiak“ (λοιπά) pedig nyilvánvalóan „az állatok és általában az élő lények élettevékenységei.“

(3) φαίνεται δὲ τὰ μέγιστα, καὶ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἴδια τῶν ζώων, κοινὰ τῆς τε ψυχῆς ὄντα καὶ τοῦ σώματος, οἷον αἰσθησις καὶ μνήμη καὶ θυμὸς καὶ επιθυμία καὶ ὅλως ὄρεξις, καὶ πρὸς τούτοις ἡδονὴ καὶ λύπη· καὶ γὰρ ταῦτα σχεδὸν ὑπάρχει πᾶσι τοῖς ζώοις.

„Úgy látszik, hogy a legfontosabbak — mind a közösek, mind az állatok külön tevékenységei — közös működései a léleknek és a testnek, mint pl. az érzéki észrevevés, emlékezet, indulat, vágy s általában a törekvés; ezenkívül a gyönyör és a fájdalom, mert ezek is majdnem minden állatban megvannak.“

Egészen bizonyos, hogy e szavak a most tárgyalandó élettevékenységekre vonatkoznak; ezt nemcsak az összefüggés teszi kétségtelenné, hanem a nyomatékosan ismételt καὶ τὰ κοινὰ καὶ τὰ ἴδια τῶν ζώων szavak is. A legnagyobb mértékben feltűnő tehát, hogy itt oly tünetenyeket sorol fel és jelöl ki a későbbi tárgyalás anyagául, amelyek kivétel nélkül a lélektan körébe tartoznak, s az egyetlen „emlékezet“ kivételével a De animában részletes megbeszélés tárgyai voltak; épen azt az anyagot, amelyet mint már előzőleg tisztázottat következő fejtegetéseiben ismertnek feltételezni és alapul venni kívánt. Azt hiszem, bántóbb ellentmondást, mint amilyen e mondat és az előzők közt fönnáll, elképzelni is bajos.

(4) πρὸς δὲ τούτοις, τὰ μὲν πάντων ἐστὶ τῶν μετεχόντων ζωῆς κοινὰ, τὰ δὲ τῶν ζώων ἐνίοις.

„Ezeken kívül egy részük valamennyi élőlényben közös, más részük csak egynémely állatban.“ E szavak minden

bizonytal a tárgyalásra kerülő jelenségre vonatkoznak. De hogy a πρὸς δὲ τούτοις „ezeken kívül“ szavak az előzőkkel fölöttébb ügyetlen kapcsolatot alkotnak szintén kétségtelen.

(5) τυγχάνουσι δὲ τούτων τὰ μέγιστα τέτταρες οὔσαι συζυγίαι τὸν ἀριθμὸν, οἷον ἐγρήγορις καὶ ὕπνος, καὶ νεότης καὶ γῆρας, καὶ ἀναπνοὴ καὶ ἐκπνοή, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος. περὶ ὧν θεωρητέον, τί τε ἕκαστον αὐτῶν, καὶ διὰ τίνας αἰτίας συμβαίνει. φυσικοῦ δὲ καὶ περὶ ὑγείας καὶ νόσου τὰς πρώτας ἰδεῖν ἀρχάς κτλ.

„Ezek közül a legfontosabbak szám szerint négy fogalom-pár ú. m. ébrenlét és álm, ifjúság és öregség, belélekezés és kilélekezés, élet és halál: ezeket kell vizsgálnunk, hogy mindegyikük micsoda és hogy milyen okok alapján történnek. A természettudós feladata továbbá az egészségnek és betegségnek is első elveit vizsgálni...“

„Ezek közül a legfontosabbak...“ Mire vonatkozik az „ezek közül“? Bizonyára általánosságban a τὰ λοιπά-ra, a „továbbiakra“, a lélektan befejezése után most tárgyalandókra. Ezek közül a „legfontosabbakat“ emeli ki, melyek mind fiziológiai tartalmúak, s amelyeknek kidolgozását kapjuk a De somnóban s az azt követő értekezésekben; a sorozat az egészségről és betegségről szóló dolgozat első mondatával csonkán végződik. Ez a dispozíció pontosan megfelel annak, amit az 1. és 2. mondat megkülönböztetési után várhatunk, amelyekkel, mint azt előbb láttuk, a 3. mondat éles ellentétben áll. Nyilvánvaló, hogy a 3. és az 5. mondatban adott felsorolások kizárják egymást, s hogy a kettő közül a második az eredeti. Bizonyítéka ennek a fönti fontos tartalmi megfontolásokon kívül egy formai momentum is: a 3. mondat elején az 5.-ből gépiesen átvett és ügyetlenül megismételt τὰ μέγιστα kifejezés. Aki a 3. mondatot fogalmazta, az 5. mondat hatása alatt állott.

Mindebből világos, hogy a 3. mondat későbbi betoldás, amely olyan embertől származott, aki az eredeti fiziológiai értekezés-ciklusba Aristotelesnek két önálló, kisebb pszichológiai dolgozatát akarta beleszorítani, a De sensu-t és a De memoria-t. S valóban alkalmasabb helyet, mint közvetlenül

a De anima után, nem igen találhatott volna számukra. Ámde a lélektanra közvetlenül következő fiziologiai sorozat bevezető mondatai oly szorosan csatlakoznak az előbbi munkához, hogy megfelelőbbnek látszott e munkáknak e sorozatba való beledolgozása. Ezért bővítette meg a 3. mondat beleszúrásával az eredeti fiziologiai ciklus tárgysorozatát szorosabb értelemben vett pszichologiai folyamatok felsorolásával, amilyenek az érzékelés, emlékezés, indulat, vágy, általában a törekvés, gyönyör, fájdalom, amelyek között a felveendő két aristotelesi értekezés témája is helyet foglal.

E szerint az eredeti prooemiumra mennek vissza a bevezetés 1. 2. és 5. mondatai; a 3. kétségtelenül későbbi betoldás, még a 4.-ről kétséges lehet, hogy az átdolgozótól származik-e, aki így akart átmenetet teremteni a következőkhöz, vagy, ami valószínűbb, a 3. mondat betoldásakor valami kiszorult az eredeti szövegből, aminek a 4. mondat közvetlen folytatása volt.

Az átdolgozás, illetőleg az új értekezéseknek a ciklusba való felvétele következtében a prooemium most nem a fiziologiai sorozat élén álló De somnohoz vezet át, hanem a ciklus élére került De sensu-hoz. Hogy mégis kapcsolat létesüljön közöttük, a priori valószínű, hogy a bevezetés vége s a De sensu eleje változáson mentek át, s hogy a mesterségesen létrehozott kapcsolat helyén a tárgyalás menetében zökkenés lesz észlelhető. Az eredeti prooemium nézetem szerint 436^b 10 ψυχῆς-ig terjedt, vagyis utolsó mondata: ἀλλὰ περὶ μὲν αἰσθήσεως καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι, τί τὸ ἔστιν καὶ διὰ τί συμβαίνει τοῖς ζῴοις τοῦτο τὸ πάθος, εἰρηται πρότερον ἐν τοῖς περὶ ψυχῆς. „Ámde az észrebevés érzékéről és az érzékelés folyamatáról, hogy micsoda és hogy mi okból van meg az állatokban ez a lelki folyamat, már előbb szólunk a lélekről szóló könyvekben.“ E szavakhoz kevésbé szerencsésen csatlakozik a folytatás, amely már a De sensu szövegéből való: τοῖς δὲ ζῴοις, ἢ μὲν ζῶον ἕκαστον, ἀνάγκη ὑπάγειν αἰσθῆσαι, τούτω γὰρ τὸ ζῶον εἶναι καὶ μὴ ζῶον διορίζομεν. „Az állatokban azonban, amennyiben állatok, kell meglennie az észrebevésnek; ezáltal különböztetjük meg

ugyanis, hogy állat-e valami vagy hogy nem az.“ Az előbbi mondat az érzéki észrebevés elméletéről, mint a De animában letárgyalt kérdésről emlékezik meg, megjegygezvén, hogy ugyanott találjuk kifejtve az okot, melynél fogva érzékelésük van az állatoknak. Egészen bizonyosnak látszik, hogy ez a mondat nem a De sensuból való, sőt nem is állhatott egy olyan ciklus bevezetésében, amelynek az érzéki észrebevésről szóló tanulmány is szerves alkotórésze volt. Viszont a következő mondat nem logikus folytatása az előbbinek, mert oly érvelést kapcsol új mozzanatként az előbbihez, amely a De animában már elhangzott. De an. 413^b 1 s másutt, egyéb művekben is Aristoteles állandóan hangsúlyozza, hogy az állati természetnek jellemző sajátága, mintegy differentia specificája, mely őt egyéb élő szervezetektől megkülönbözteti, az érzéki észrebevés képessége. Erre reflektál az első mondat, s ugyanazt a már elintéztnek minősített bizonyítást hozza új gondolatként a második. Az eredeti bevezetés csak incidentaliter hozza szóba az észrebevést, mikor megemlíti, hogy mindazok a fiziologiai folyamatok, melyeket felsorolt, az érzékelő tehetség bizonyos affectióival járnak. Az érzékelésről azonban — úgy mond — már a περὶ ψυχῆς-ban szóltunk. Az érzéki észrebevés e megemlítése adja meg az átdolgozónak az alkalmat, hogy a De sensu-t, természetesen a maga külön bevezetésének fölálidozásával ide bekapcsolhassa.

Még egy kérdés tisztázása volna hátra: mikor és ki végezte el az átdolgozást? Erre azonban egyelőre nem tudunk plauzibilis választ adni. Bizonyosnak csak az látszik, hogy az átdolgozó rhodosi Andronikos koránál, a K. e. I. sz.-nál, nem élhetett későbbben, s csak az andronikosi kiadás létrejöttének, módszertanának tisztázása keretében lesz a kérdés megoldható.